

บทที่ 2

ทบทวนวรรณกรรม

การศึกษาครั้งนี้ได้ศึกษาแนวคิด ทฤษฎี เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง เพื่อใช้เป็นแนวทางในการกำหนดกรอบและประเด็นการศึกษา ทั้งนี้เพื่อให้สอดคล้องกับวัตถุประสงค์ โดยมีรายละเอียดดังนี้

1. แนวคิดการพัฒนาการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน
2. แนวคิดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ
3. แนวคิดลักษณะทางกายภาพและสิ่งแวดล้อม
4. แนวคิดศักยภาพชุมชน
5. แนวคิดวัฒนธรรมชุมชน
6. แนวคิดการท่องเที่ยวตนเอง
7. แนวคิดการมีส่วนร่วม
8. เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง
9. กรอบแนวคิดในการศึกษา

1. แนวคิดการพัฒนาการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน

การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย(2539) ได้กล่าวถึงการพัฒนาการท่องเที่ยวในแหล่งท่องเที่ยวใดๆ ก็ตามจะต้อง

- 1) คำนึงถึงขีดความสามารถในการรองรับของสภาพทางกายภาพ ชุมชน ขนบธรรมเนียม ประเพณี วัฒนธรรมและวิถีชีวิต
- 2) ต้องให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการเข้าจัดการเกี่ยวกับแหล่งท่องเที่ยว ไม่ว่าจะเป็นการท่องเที่ยวที่เกี่ยวข้องกับชุมชน วัฒนธรรม ขนบธรรมเนียม ประเพณี และวิถีชีวิต
- 3) ต้องก่อให้เกิดการกระจายรายได้อย่างเท่าเทียมกัน โดยไม่ให้เกิดการกระจุกตัวของรายได้เพียงแต่กลุ่มที่เกี่ยวข้องกับการท่องเที่ยวเท่านั้น
- 4) การจัดการพื้นที่ต้องเป็นไปด้วยความยินยอมของประชาชนในชุมชน ที่อยู่อาศัยในพื้นที่นั้น

สรุปแนวคิดดังกล่าวคือ การพัฒนาการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืนต้องอยู่บนพื้นฐานของประชาชนที่อยู่ในพื้นที่หรือแหล่งท่องเที่ยว เพื่อเป็นการป้องกันข้อขัดแย้ง โดยประชาชนมี

ความเข้าใจเกี่ยวกับการจัดการแหล่งท่องเที่ยวที่เหมาะสมและยั่งยืน การจัดการอาชีพการทำงาน
ของประชาชนในชุมชน และการให้ความรู้กับนักท่องเที่ยว รวมถึงการกระจายรายได้ให้กับ
ประชาชนในท้องถิ่นอย่างเท่าเทียมกัน เพื่อให้ประชาชนได้มีส่วนร่วมและได้แสดงถึง
ความตระหนักต่อการอนุรักษ์การท่องเที่ยวของชุมชน เพื่อให้เกิดสังคมที่ยั่งยืนควบคู่ไปกับ
การพัฒนาเศรษฐกิจ

2. แนวคิดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ

Gail Lash (1998) ได้กล่าวถึงความหมายของการท่องเที่ยวเชิงนิเวศในบทความชื่อ What is
Community - Based Ecotourism? ว่าเป็นการท่องเที่ยวในแหล่งท่องเที่ยว อย่างมีความรับผิดชอบ
ซึ่งต้องอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมและต้องคำนึงถึงประชาชนในท้องถิ่นมีวิถีชีวิตความเป็นอยู่ที่ดี โดยมี
หลักการพื้นฐานของการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ ดังนี้

- 1) หลีกเลี่ยงการก่อให้เกิดผลกระทบต่อด้านลบที่สามารถทำลายหรือก่อให้เกิดความเสียหาย
ต่อลักษณะทางธรรมชาติ หรือวัฒนธรรมที่ได้เข้าไปเยี่ยมชม
- 2) ให้การศึกษา ความรู้เกี่ยวกับความสำคัญของการอนุรักษ์แก่นักเดินทาง
- 3) รายได้จากการท่องเที่ยวต้องลงไปสู่การอนุรักษ์พื้นที่ธรรมชาติ และการจัดการในการ
ป้องกันพื้นที่โดยตรง
- 4) ต้องนำผลกำไรที่ได้ให้แก่ชุมชนท้องถิ่นและต้องสร้างรายได้ให้แก่ประชาชนที่อาศัย
อยู่ในพื้นที่โดยตรง เพื่อนำไปเป็นค่าใช้จ่ายในการป้องกันพื้นที่
- 5) ต้องมีการวางแผนว่าเป็นการพัฒนาอย่างยั่งยืน และต้องแน่ใจว่าการพัฒนาการท่องเที่ยว
จะไม่ก่อให้เกิดผลกระทบต่อสังคมและสิ่งแวดล้อม โดยต้องคำนึงถึงขีดความสามารถในการรองรับ
รับของพื้นที่
- 6) ต้องรักษาอัตรารายได้ของประเทศผู้ถูกเยือน ด้วยการใช้จ่ายประโยชน์จากสิ่งอำนวยความสะดวก
บริการ สินค้าที่คนในท้องถิ่นเป็นเจ้าของและเป็นผู้จัดการ
- 7) การพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานจะต้องกลมกลืนกับสภาพสิ่งแวดล้อมและไม่ก่อให้เกิด
ผลกระทบ เช่น การลดการใช้เชื้อเพลิงพลังงาน รักษาพันธุ์พืชและสัตว์ป่าให้ได้มากที่สุด

องค์ประกอบและวัตถุประสงค์การท่องเที่ยวเชิงนิเวศ

การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย (2538) ได้กำหนดถึงองค์ประกอบของการท่องเที่ยว
เชิงนิเวศที่เกี่ยวข้องกับชุมชนไว้ คือ การมีส่วนร่วมของชุมชนท้องถิ่น โดยให้ความสำคัญในการ
เข้ามามีส่วนร่วมของประชาชนในท้องถิ่น ซึ่งจะช่วยให้ชุมชนได้รับผลประโยชน์จากการท่องเที่ยว
ช่วยปรับปรุงให้วิถีชีวิตความเป็นอยู่ของชุมชนดีขึ้นในระยะยาว นอกจากนี้ยังทำให้ชุมชนท้องถิ่น

ตระหนักถึงคุณค่าและความสำคัญของแหล่งท่องเที่ยวในท้องถิ่นของตน และช่วยลดข้อขัดแย้ง และความแตกต่างระหว่างเจ้าบ้านและนักท่องเที่ยว

สรุป แนวคิดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศเป็นส่วนหนึ่งของแนวคิดการจัดการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน โดยต้องคำนึงถึงประชาชนในพื้นที่ที่ได้รับการพัฒนาเป็นแหล่งท่องเที่ยว การเป็นผู้เผยแพร่ความรู้ การได้รับผลประโยชน์อย่างยุติธรรม การกระจายรายได้ การดำเนินการจัดการต้องมาจากความต้องการและการมีส่วนร่วมของชุมชนเป็นหลัก ประชาชนที่จัดการต้องได้รับผลประโยชน์ รวมถึงความสามารถที่จะจัดการ โดยได้รับการสนับสนุนจากปัจจัยภายนอก การพัฒนาต้องระมัดระวังเกี่ยวกับขีดความสามารถในการรองรับและการเปลี่ยนแปลง ผลกระทบต่อชุมชน

3. แนวคิดลักษณะทางกายภาพและสิ่งแวดล้อม

สิ่งแวดล้อมหมายถึง สิ่งต่างๆที่มีลักษณะทางกายภาพ ชีวภาพและสังคมที่อยู่รอบตัวมนุษย์ ซึ่งเกิดขึ้นโดยธรรมชาติและมนุษย์ได้กระทำขึ้น สิ่งแวดล้อมทางการท่องเที่ยวประกอบด้วย สิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติได้แก่ ถ้ำ ภูเขา ทะเล และสิ่งแวดล้อมที่มนุษย์ได้สร้างขึ้น ได้แก่ โบราณวัตถุ ศิลปวัฒนธรรม เทคโนโลยี และกิจกรรมต่างๆ เป็นต้น (การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย, 2538)

บุญเลิศ จิตต์วัฒนา (2540) ได้กล่าวถึงลักษณะทางกายภาพว่าเป็นทรัพยากรทางกายภาพที่ประกอบด้วยสิ่งไม่มีชีวิต แต่มีความจำเป็นต่อการดำรงชีวิตของคนในชุมชนทั้งทางตรงและทางอ้อม โดยเฉพาะลักษณะทางกายภาพเป็นประโยชน์ต่อการจัดการแหล่งท่องเที่ยวในชุมชน เช่น ดิน น้ำ อากาศ เป็นต้น การดำเนินกิจกรรมใดๆ ก็ตามที่ส่งผลกระทบต่อลักษณะทางกายภาพย่อมส่งผลกระทบต่อท่องเที่ยวภายในชุมชนด้วย

ในการดำเนินกิจกรรมการท่องเที่ยวต้องคำนึงถึงขีดความสามารถรองรับของพื้นที่หรือลักษณะทางกายภาพของแหล่งท่องเที่ยว นั้น ขีดความสามารถในการรองรับหมายถึง “มาตรฐานที่กำหนดจำนวนของสิ่งมีชีวิตแต่ละชนิดเท่าที่ธรรมชาติของพื้นที่นั้นจะสามารถสนับสนุนได้” (มนัส สุวรรณ 2538) และได้กล่าวถึงขีดความสามารถรับเชิงกายภาพ (Physical Carrying Capacity) หมายถึงลักษณะทางกายภาพภายในชุมชนที่สามารถถูกพัฒนาให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวได้

ชยาภรณ์ ชื่นรุ่งโรจน์ (2537 หน้า 203-205) ได้กล่าวถึงปัจจัยที่ส่งผลกระทบต่อขีดความสามารถในการรองรับทางการท่องเที่ยว ได้แก่ ลักษณะทางกายภาพของชุมชนที่เอื้ออำนวยต่อการจัดให้เป็นแหล่งท่องเที่ยว องค์การการจัการที่เกี่ยวข้องกับการท่องเที่ยว การวางแผนพัฒนาการท่องเที่ยวเพื่อป้องกันปัญหาที่จะเกิดขึ้น ประการสุดท้ายคือ ลักษณะของคนในท้องถิ่นที่มีใจโอบอ้อมอารีในการต้อนรับนักท่องเที่ยวหรือไม่พึงพอใจที่นักท่องเที่ยวเข้ามาในชุมชน

สรุปแนวคิดที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาครั้งนี้คือ การจัดการต้องคำนึงถึงขีดความสามารถในการรองรับของพื้นที่ต่อการท่องเที่ยว เพื่อป้องกันผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม รวมถึงการคำนึงถึงประชาชนในชุมชนที่จะต้องไม่รับผลกระทบจากการจัดการแหล่งท่องเที่ยวของชุมชน ทั้งนี้ เพื่อสร้างโมเดลที่ดีและความเต็มใจในการเป็นเจ้าบ้านที่ดี

4. แนวคิดศักยภาพชุมชน

ศักยภาพของชุมชนหมายถึง ความสามารถของชุมชนในการตอบสนองความต้องการการแก้ไขปัญหาของคนส่วนใหญ่ภายในชุมชน การประสานงานและความร่วมมือในการดำเนินงานกับคนภายในชุมชน ชุมชนสามารถพึ่งพิงปัจจัยจากทรัพยากรของตนเอง ตลอดจนความสามารถสัมพันธ์กับโลกภายนอกได้เป็นอย่างดี อาทิ ความสัมพันธ์กับรัฐ ความสัมพันธ์กับตลาด ความสัมพันธ์กับกลุ่มหมู่บ้านอื่นและครอบคลุมถึงความสามารถในการแก้ไขปัญหาของตนเองให้คล่องไปด้วยดี (สุวิทย์ ธีรศาสตร์, 2533) ประชาชนในชุมชนต่างมีบทบาทและหน้าที่ของตนในการจัดการทางออกในการจัดการปัญหาเพื่อเกิดผลสำเร็จ (เอนก นาคะบุตร, 2532)

ศักยภาพยังเป็นความสามารถที่มีอยู่ภายในบุคคล ที่สามารถแสดงออกในแต่ละบทบาทได้ โดยเฉพาะการแสดงออกต่อการดำรงชีพ อีกทั้งยังเป็นเงื่อนไขที่ใช้สำหรับการพัฒนาชุมชน ศักยภาพเหล่านี้จะไม่สูญหาย หากจะมีอยู่ในแต่ละบุคคลโดยสามารถถ่ายทอดไปยังอีกบุคคลอื่นๆ เสมือนหนึ่งเป็นการเพิ่มศักยภาพของผู้นั้น หากไม่มีเงื่อนไขใดๆ อาจจะไม่แสดงออกมา หากมีเงื่อนไขใดๆ จะแสดงออกมาในรูปพลังสังคม (ถวิล กัลยาณพิเศษ, 2538) สอดคล้องกับงานของ กาญจนา แก้วเทพ (2538)

องค์ประกอบในการทำให้ชุมชนเกิดศักยภาพ ในการดำเนินงานและการจัดการชุมชน ได้แก่ โครงสร้างประชากร ระบบเครือญาติ ทรัพยากรธรรมชาติ ระบบนิเวศ โครงสร้างอำนาจและระบบการปกครอง อาชีพและระบบการผลิต ปัจจัยในการผลิต ระบบความเชื่อ (สุวิทย์ ธีรศาสตร์, 2533) ความเห็นพ้องถึงปัญหาและการเกิดการยอมรับร่วมกันในการแก้ไขปัญหา ความเชื่อ ความศรัทธาในตัวผู้นำ ความสัมพันธ์ในเครือญาติ การมีผลประโยชน์ร่วมกัน ความรู้สึกเป็นเจ้าของร่วมกัน การไม่เห็นแก่ตัวและมีการเสียสละเพื่อส่วนรวม การมีข้อมูลในการตัดสินใจที่เพียงพอ การเข้าใจในเป้าหมายและวัตถุประสงค์ที่ชัดเจน การมีส่วนร่วมโดยความสมัครใจ ทั้งความคิดและการดำเนินการ การมีความซื่อสัตย์และมีคุณธรรม การมีความเข้าใจในกระบวนการทำงานและบทบาทหน้าที่และความรับผิดชอบ (ชาติชาย มณีกาญจน์, 2538)

นอกจากนี้สมบัติ วงศ์ศรีรัตน์ ได้กล่าวถึงชุมชนที่สามารถพัฒนาได้ดีนั้น จำเป็นต้องมีปัจจัยด้านศักยภาพของชุมชนประกอบด้วย ทรัพยากรธรรมชาติ ทรัพยากรมนุษย์ องค์การทางสังคม

ภาวะผู้นำในหมู่บ้าน การติดต่อสัมพันธ์ระหว่างชาวบ้านกับข้าราชการของรัฐและการฝึกอบรม เป็นต้น

สรุป แนวคิดศักยภาพของชุมชนที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาในครั้งนี้คือ ความสามารถของชุมชนในการจัดการ โดยอาศัยปัจจัยที่มีอยู่ในชุมชนเป็นสำคัญ ได้แก่ ผู้นำอย่างเป็นทางการและไม่เป็นทางการ ทรัพยากร ความสัมพันธ์ของคนภายในชุมชนที่อยู่ภายใต้การมี วัฒนธรรมเดียวกัน และสามารถก่อให้เกิดกลุ่มในการร่วมแรงกาย แรงใจในการทำงานร่วมกัน เพื่อไปให้ถึงวัตถุประสงค์เดียวกันดังที่ได้ตั้งเป้าหมายไว้ นอกจากนี้ ศักยภาพของชุมชนจำเป็นต้องมีการปฏิสัมพันธ์กับปัจจัยภายนอกชุมชน ไม่ว่าจะเป็น การติดต่อประสานงาน การจัดการการทำงานร่วมกันกับหน่วยงานของรัฐและชุมชนอื่นๆ เพื่อให้กิจกรรมของชุมชนประสบความสำเร็จ

5. แนวคิดวัฒนธรรมชุมชน

กาญจนา แก้วเทพ (2538) ได้กล่าวถึงปัจจัยที่ชี้ขาดความเป็นชุมชน คือ ความสัมพันธ์ระหว่างคนต่อคนในชุมชนนั้นๆ ชุมชนหมายถึงกลุ่มคนที่อาศัยอยู่ในอาณาเขตบริเวณเดียวกัน มีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกัน มีฐานะและอาชีพที่เหมือนหรือคล้ายคลึงกัน (Homogeneous) มีลักษณะของการใช้ชีวิตร่วมกัน ความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ผู้ที่อาศัยอยู่ในชุมชนมีความรู้สึกว่าเป็นคนในชุมชนเดียวกัน นอกจากนี้ ยังมีการดำรงรักษาคุณค่ามรดกทางวัฒนธรรมและศาสนา โดยถ่ายทอดไปยังรุ่นลูกหลาน การรวมกลุ่มของวัฒนธรรมชุมชนเป็นการนำเอาวัตถุประสงค์ มารวมกันและมีสัญลักษณ์ศูนย์กลางที่เป็นสิ่งยึดเหนี่ยวของกลุ่ม เช่น ผี (กาญจนา แก้วเทพ, 2538)

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และพรพิไล เลิศวิชา (2541) ได้สรุปว่าวัฒนธรรมของชุมชนนั้นเป็นระบบหนึ่งที่ได้ผ่านระบบการคิด ระบบคุณค่า และอุดมการณ์ของชุมชน ซึ่งระบบนี้ได้รับการถ่ายทอดสืบต่อกันมา โดยอยู่บนเงื่อนไขของลักษณะทางภูมิศาสตร์ที่มีอิทธิพลในการตั้งถิ่นฐานการประกอบอาชีพ เงื่อนไขทางสิ่งแวดล้อมและวิถีในการผลิตที่มีอิทธิพลต่อการสร้างรูปแบบความสัมพันธ์ในชุมชน ทั้งคนและที่ดินและระบบของการให้คุณค่า เงื่อนไขทางประวัติศาสตร์ของชุมชนมีอิทธิพลต่อความผูกพันของคนในชุมชน ตั้งแต่บรรพบุรุษและความผูกพันต่อที่ตั้งชุมชน โดยเฉพาะการสร้างความสัมพันธ์ที่กลายเป็นระบบเครือข่ายที่เรียกว่าเครือญาติและความเป็นคนในชุมชนเดียวกันมาเป็นพื้นฐานของการจัดและสร้างความสัมพันธ์ ทั้งในด้านสังคมและเศรษฐกิจในชุมชน ซึ่งการรวมกลุ่มกันเป็นระบบเครือญาติทำให้วัฒนธรรมทุนนิยมไม่สามารถหยั่งลึกเข้าไปในชุมชนได้ นอกจากนี้ความผูกพันกับสภาพแวดล้อม วิธีการผลิตและประวัติศาสตร์ชุมชนได้ก่อให้เกิดระบบการคิดที่เชื่อมโยงกัน มากกว่าความผูกพันกับอำนาจ

ภายนอก ความผูกพันดังกล่าวยังสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับถึงการกำหนดให้มีพิธีกรรมประเพณีและความเชื่อต่างๆ ขึ้นมา เพื่อรองรับวิถีชีวิตของชุมชน รูปแบบของประเพณีและพิธีกรรมที่ได้ยึดถือปฏิบัติได้แก่ประเพณีพิธีกรรมเกี่ยวกับการผลิต พิธีกรรมเกี่ยวกับชีวิตครอบครัวและพิธีกรรมเกี่ยวกับชุมชน

วัฒนธรรมชุมชนนั้นมุ่งตอบสนองในด้านระบบการผลิต (เศรษฐกิจ) ระบบการอยู่ร่วมสัมพันธ์กันของครอบครัว เครือญาติ ชุมชนและระหว่างชุมชน(สังคม) และระบบความเชื่อระบบคุณค่าและ พิธีกรรม (ศาสนา) (สุรเชษฐ เวชชพิทักษ์, 2533)

อนันท์ กาญจนพันธุ์ (2536) กล่าวว่าความเป็นของชุมชนอยู่บนพื้นฐานของความสัมพันธ์ทางสังคมอย่างน้อย 5 ประการ ได้แก่

1) อุดมการณ์อำนาจเกี่ยวกับความคิดว่าด้วยการนับถือผี ชาวบ้านสืบสานความสัมพันธ์ผ่านทางกรนับถือผี โดยถือว่าหน่วยของการรวมหมู่พื้นฐานคือ กลุ่มที่นับถือผีปู่ย่าเดียวกัน ผีมีบทบาทต่อการดูแลทุกข์สุขของคนในตระกูล การนับถือในระดับหมู่บ้านแสดงออกด้วยการมีผีเสื้อบ้านเดียวกัน มีอำนาจครอบคลุมพื้นที่ของบ้านและสมาชิกของบ้าน แสดงถึงในระบบความเชื่อของชุมชน บ้านไม่ได้เป็นหน่วยที่อยู่อย่างโดดเดี่ยวแต่มีความสัมพันธ์กัน

2) พิธีกรรมเป็นปฏิบัติการร่วมกันของกลุ่มเพื่อสืบทอดอุดมการณ์ ทั้งระดับครอบครัว เครือญาติและหมู่บ้าน

3) อำนาจในการจัดการทรัพยากรร่วมกันบนฐานความคิดของหน้าหมู่บ้าน เป็นสิทธิอำนาจของชุมชนที่มีต่อทรัพยากร

4) ภูมิปัญญาหรือความรู้ของชุมชนซึ่งล้วนเป็นศักดิ์ศรีของบ้านที่สะท้อนถึงพลังของชุมชน

5) องค์การและเครือข่ายของความสัมพันธ์ที่แสดงถึงลักษณะการรวมหมู่ที่มองเห็นได้ โดยผ่านบทบาทของผู้นำ องค์การบางอย่างหายไปแต่ก็ทำให้มีการรวมตัวกันเป็นองค์การใหม่ๆ เพื่อร่วมกันจัดการกับปัญหาใหม่

สรุปแนวคิดวัฒนธรรมชุมชนที่สอดคล้องกับการศึกษาครั้งนี้คือ วัฒนธรรมชุมชนเป็นความสัมพันธ์ของคนในชุมชนที่ได้ร่วมมือกันคิดและสร้างอุดมการณ์ร่วมกัน โดยผ่านการกระทำซ้ำทางวัฒนธรรม และเป็นสิ่งที่บ่งบอกถึงความเป็นกลุ่มเดียวกันจนทำให้เกิดการถ่ายทอดและสืบทอดในแต่ละระบบ ได้แก่ ระบบการผลิต ระบบคุณค่าและอุดมการณ์ และระบบความสัมพันธ์ วัฒนธรรมชุมชนที่เกิดขึ้นมานั้นจะสัมพันธ์และสอดคล้องกับลักษณะทางภูมิศาสตร์ สิ่งแวดล้อมและประวัติศาสตร์ โดยมีอิทธิพลและเป็นพื้นฐานของการคิด การปฏิบัติของคนในชุมชนที่มีต่อกิจกรรมหนึ่งๆ ดังนั้นการกระทำในระบบหนึ่งระบบโดยย่อมส่งผลกระทบต่ออีกระบบหนึ่ง

การจัดการแหล่งท่องเที่ยวของชุมชน โดยแนววิถัน ธรรมชาติชุมชนจึงเกี่ยวข้องกับทั้ง 3 ระบบของชุมชน

6. แนวคิดการพึ่งตนเอง

ณรงค์ เพ็ชรประเสริฐ (2529) ได้ให้ความหมายว่าชุมชนที่สามารถพึ่งตนเองได้มี 2 ระดับ ระดับแรกคือชุมชนที่มีการผลิตพอเลี้ยงชีพ เป็นการผลิตทุกอย่างเฉพาะพอกินพอใช้และไม่สามารถผลิตได้มากเพราะค้อยวิทยาการ การผลิตอาศัยทรัพยากรธรรมชาติในชุมชนให้เลี้ยงตัวเองได้

ระดับที่สองคือ ชุมชนที่ผลิตทุกอย่างได้เพียงพอแล้วยังมีผลผลิตเหลือ เพราะวิทยาการผลิตหรือความสามารถในการผลิตเพิ่มขึ้นและนำผลผลิตส่วนที่เหลือ ไปแลกเปลี่ยนเพื่อให้ได้ผลผลิตอย่างอื่นมา รูปแบบการผลิตในระดับที่สองเป็นรูปแบบการผลิตเพื่อการพึ่งตนเองที่ดีที่สุดและไม่เป็นการปกปิดตัวเองจากการค้า การตลาด เพราะจะต้องมีความสัมพันธ์ในเชิงพึ่งพาอาศัยกันในการแลกเปลี่ยนผลผลิตส่วนเกินของตนกับคนอื่น

กาญจนา แก้วเทพและกนกศักดิ์ แก้วเทพ (2530) ได้ให้ความหมายเกี่ยวกับการพึ่งตนเอง โดยได้แบ่งออกเป็น 2 ลักษณะคือ

1) ในเชิงปัจเจกบุคคล การพึ่งตนเองหมายถึงกิจกรรมทั้งหลายที่กระทำโดยปัจเจกชนและครัวเรือน เพื่อบรรลุถึงการมีหลักประกันของการดำรงชีพของเขา

2) ในลักษณะกลุ่ม การพึ่งตนเองหมายถึงสังคม (กลุ่ม) ที่มีการจัดระบบเพื่อให้ประชาชนสามารถดำเนินการตอบสนองความต้องการของตน ด้วยวิธีช่วยเหลือตนเองด้วยความร่วมมือกับผู้ที่อยู่ในสถานการณ์เดียวกัน ทั้งนี้ การพึ่งตนเองอย่างแท้จริงต้องรวมถึงกลุ่มชนนั้นมีอิสระในการตั้งเป้าหมายและมีอิสระในการดำเนินการให้บรรลุเป้าหมาย โดยอาศัยความพยายามและกำลังของตน

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา (2529) ได้เสนอเงื่อนไขการพึ่งตนเอง 6 ประการได้แก่

1) การพัฒนาต้องเป็นแบบกลุ่ม (Collective) ชาวบ้านต้องอยู่ร่วมกันเป็นชุมชนเป็นหมู่บ้าน ไม่ใช่ต่างคนต่างอยู่

2) ต้องมีจิตสำนึก การช่วยเหลือซึ่งกันและกัน (Mutual Aid) พื้นฐานคือการพึ่งตนเองขึ้นอยู่กับจิตใจ ความสมัครใจที่จะทำอย่างนั้น (กิจกรรมพัฒนา) ของผู้คน (ชาวบ้าน)

3) จิตสำนึกต้องผลิตซ้ำขึ้นมาอีกได้คือ ต้องให้สร้างขึ้นมาใหม่ แจ่มชัดและอย่างต่อเนื่อง

4) ต้องมีการรวมตัวกันในรูปแบบสหพันธ์อย่างใดอย่างหนึ่ง เราก็ต้องมีการรวมตัวกันเป็นกลุ่มในหน่วยย่อย คือในหมู่บ้านและหมู่บ้านเหล่านี้สามารถที่จะรวมกันเป็นสหพันธ์ กล่าวคือต้อง

พัฒนาให้เป็นเขต เขตควรจะมีห้าง โรงสี โรงเรียนและศูนย์วัฒนธรรม สามารถต่อรองกับสถาบันภายนอก เช่น พ่อค้าและรัฐได้อย่างมีพลัง น่าจะให้ความสำคัญกับงานนี้ด้วย เพื่อก่อให้เกิดเครือข่ายของหมู่บ้าน

5) การประสานวัฒนธรรม การส่งเสริมให้ชาวบ้านประสานวัฒนธรรมของตัวเองหรือกิจกรรมของตัวเองกับคนกลุ่มอื่นๆ ในสังคมด้วย

6) ชุมชนควรมีความสัมพันธ์ที่เหมาะสมกับสภาวะแวดล้อมธรรมชาติน่าจะเป็นชุมชนที่อนุรักษ์ธรรมชาติแวดล้อมด้วย

อภิชาติ ทองอยู่และคณะ (2531) ได้แบ่งขอบเขตของการพึ่งตนเองได้เป็นลักษณะที่เกี่ยวข้องกันคือ

1) การพึ่งตนเองทางกายภาพ ได้แก่การพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจและการปกครองตลอดจนถึงการจัดความสัมพันธ์ทางสังคมแบบแผนของตัวเอง ซึ่งเป็นการผลิตเพื่อบริโภคเป็นหลัก โดยสัมพันธ์กับส่วนที่สองคือ

2) การพึ่งตนเองทางวัฒนธรรม ความเชื่อ สติปัญญาและอำนาจการตัดสินใจ ซึ่งมีผลต่อกันและกันทั้งสองด้าน เป็นการสร้างสังคมที่มีแบบแผนทางวัฒนธรรมและการผลิตแบบของตัวเอง มีการผลิตเพื่อการบริโภคเป็นหลัก มีศักยภาพที่ดำเนินไปตามรากฐานแห่งวัฒนธรรมของตัวเองสูง ขณะเดียวกันก็มีการช่วยเหลือเกื้อกูลระหว่างกันและกันเสริมไปด้วย ทั้งภายในหมู่บ้านและกับภายนอกหมู่บ้าน ในความเป็นตัวของตัวเองที่สืบทอดวิถีแห่งการพึ่งตนเองได้ทั้งสองด้าน

ภูมิธรรม เวชยชัย (อ้างในปราณี หมอนทองแดง, 2534) ได้กล่าวถึงแนวคิดการพึ่งตนเองที่ปรากฏขึ้นในสังคมไทย มี 3 แนวทาง ได้แก่

1) แนวความคิดที่เกี่ยวกับการพึ่งตนเอง เป็นการนำเสนอให้ประชาชนเข้ามาแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นจากการกระทำของตนเองให้มากที่สุด โดยเฉพาะประชาชนกลุ่มที่มีพลังหรืออำนาจต่อรองน้อยจะถูกผลักดันให้รับผิดชอบตนเองให้มากที่สุด ยุทธศาสตร์การพึ่งตนเองนี้เป็นการลดภาระและแรงกดดันที่รัฐบาลพึงได้รับจากภาวะความกดดันและวิกฤติการณ์ของระบบทุนนิยมโลก

2) แนวคิดการพึ่งตนเองของชุมชน โดยนักพัฒนาชนบทมองว่าการพึ่งตนเองเป็นเรื่องของศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์ และการให้ความสำคัญต่อสถาบันชุมชน กล่าวคือ สถาบันชุมชนมีรากฐานของการพึ่งพาตนเองมายาวนานและสม่ำเสมอ ถึงแม้ว่าจะมีปัจจัยหรืออิทธิพลจากภายนอกชุมชนทำให้ชุมชนเกิดความอ่อนแอ แต่ภายในชุมชนเองกลับมีการพึ่งพาตนเอง การสำนึกทำให้เกิดการฟื้นคืนสู่การพึ่งตนเองและเกิดพลังในชุมชน ยุทธศาสตร์การพึ่งพาตนเองนี้ ได้ทำให้เห็นภาพโครงร่างของสังคมไทยแบบพึ่งตนเอง ซึ่งจะเป็นลักษณะของชุมชนเล็กๆที่มีความเกี่ยวข้องกัน

เป็นเครือข่ายอิสระและมีความเสมอภาพ ซึ่งการรวมตัวและพึ่งพาตนเองทำให้อิทธิพลจากส่วนกลางค่อยๆ ถูกลดบทบาทและอำนาจน้อยลง

3) แนวคิดการพึ่งตนเองที่เสนอขึ้นมาโดยให้ความสำคัญต่อการสร้างอำนาจต่อรองของประชาชนให้มากที่สุด เพื่อจะได้สามารถลดภาระการพึ่งพาให้เหลือน้อยลงที่สุด แนวคิดนี้ให้ความสำคัญต่อการปรับเปลี่ยนโครงสร้างความสัมพันธ์ในสังคมทั้งทาง เศรษฐกิจ สังคม การเมือง และวัฒนธรรม ทั้งในของเขตของจุลภาคและมหภาค

โยฮัน กัทลุง (อ้างในประชา หุดานูวัตร, 2541) ได้กล่าวถึงหลักการพื้นฐานการพึ่งตนเองคือการผลิตสิ่งที่จำเป็น ต้องใช้ด้วยทรัพยากรภายในชุมชนที่ตนมีอยู่ให้มากที่สุดเท่าที่จะกระทำได้นั้นเพื่อให้เกิดการพึ่งพาชุมชนอื่นให้น้อยที่สุดเท่าที่จะกระทำได้ ขณะเดียวกันก็อย่าทำให้ชุมชนอื่นหรือประชาคมอื่นมาพึ่งพิงเรา

สมพันธ์ เตชะอธิก (2528) กล่าวว่า การพึ่งตนเองเป็นความพยายามในการแก้ปัญหาด้วยการตรวจสอบทรัพยากร หรือปัจจัยต่างๆ ในชุมชนที่จะนำมาแก้ปัญหา หากขาดปัจจัยใดจึงค่อยหาจากภายนอกมาสนับสนุนหรือส่งเสริมการแก้ปัญหานั้นๆ ให้สำเร็จลุล่วงไป โดยไม่เน้นที่จะร้องขอหรือพึ่งพิงจากผู้อื่นก่อน

เอนก นาคะบุตร (2529) ได้นำบทเรียนของผู้ใหญ่วิบูลย์ เข็มเฉลิมกับมหาอุมาลัยเคราะห์ร่วมกันเป็นตัวร่วมอยู่ 3 ประการ ได้แก่

- 1) การพึ่งตนเองต้องกลับมาอยู่ในองค์ความรู้ทางพุทธศาสนา
- 2) การพึ่งตนเองในแนวทางของชาวบ้านคือการให้เพิ่มสติ การเพิ่มหลักในการหาทางออกที่ไม่เน้นเศรษฐกิจแบบบริโภคนิยม ลดการพึ่งพา
- 3) การสร้างเงื่อนไขการพึ่งตนเองแบบครบวงจรคือการตอบสนองตนเอง การผลิตเพื่อการยังชีพ

สรุปแนวคิดการพึ่งตนเองต่อการจัดการแหล่งท่องเที่ยวคือ สภาวะที่ชุมชนสามารถพึ่งตนเองได้ด้วยการดำเนินธุรกิจการท่องเที่ยวได้อย่างพอเพียงชีพ โดยต้องไม่พึ่งพาให้การท่องเที่ยวเป็นอาชีพหลัก สิ่งที่ชุมชนสามารถมีศักยภาพได้นั้น ชุมชนต้องพึ่งตนเองด้วยเงื่อนไขภายในชุมชน ได้แก่ ลักษณะทางกายภาพ เศรษฐกิจ การปกครอง สังคม และวัฒนธรรม การพึ่งตนเองที่สำคัญคือ ชุมชนต้องจัดการแหล่งท่องเที่ยวด้วยการกระทำของตนเองให้มากที่สุด โดยอาศัยพลังของกลุ่มที่ต่างมีเป้าหมายร่วมกัน เพื่อสร้างอำนาจต่อรองจากภายนอก ชุมชนต้องเข้ามามีส่วนร่วมในทุกกระบวนการจัดการแหล่งท่องเที่ยว ซึ่งจะทำให้ชุมชนได้รับผลประโยชน์อย่างเต็มที่ ความสามารถในการพึ่งตนเองของชุมชนนั้นจะส่งผลให้เกิดการทางของการพึ่งตนเอง

7. แนวคิดการมีส่วนร่วม

ฉลาดชาย รมิตานนท์ (2525) กล่าวถึงเงื่อนไขทำให้การตั้งกลุ่มชวามาประสบความสำเร็จได้แก่

- 1) ความจำเป็นในการดำรงชีวิตของชาวบ้าน การผ่อนปรนความขาดแคลน
- 2) ความสามารถของผู้นำ
- 3) การสนับสนุนจากภายนอก กำลังใจจากผู้มาดูงาน ผู้สนใจทำให้ชุมชนสนใจ โดยเฉพาะผู้นำ การสนับสนุนด้านเศรษฐกิจ เพื่อให้เกิดการรวมศูนย์ด้านวิชาการและเทคโนโลยี และแรงจูงใจจากความสำเร็จของกลุ่มอื่น

ทวีทอง หงษ์วิวัฒน์ (2527) ได้ให้ความหมายของการมีส่วนร่วมว่าเป็นการพัฒนาความสามารถของประชาชนในชุมชนในการใช้ประโยชน์และการกระจายทรัพยากร รวมถึงการทำให้มีปัจจัยในการผลิตภายในชุมชน เพื่อก่อให้เกิดประโยชน์ในการดำรงชีพด้านเศรษฐกิจและสังคม ตามความสามารถและตามความจำเป็นและในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งของชุมชน การมีส่วนร่วมนี้เป็นการมีส่วนร่วมของประชาชนตามแนวการปกครองตามระบอบประชาธิปไตย ซึ่งเป็นการเปิดโอกาสให้ประชาชนสามารถพัฒนาการรับรู้ และความสามารถในการตัดสินใจกำหนดรูปแบบการดำเนินชีวิตของตนความจำเป็นอย่างสมศักดิ์ศรี ในฐานะสมาชิกสังคมในการมีส่วนร่วมของประชาชนได้พัฒนาการรับรู้และภูมิปัญญา ซึ่งแสดงออกมาในรูปการตัดสินใจในการกำหนดชีวิตของตนอย่างเป็นตัวของตัวเอง การมีส่วนร่วมคือยึดแนวทางปฏิบัติ ดังนี้

- 1) ประชาชนเป็นหลักในการแก้ปัญหาของตนเอง รัฐและองค์กรเป็นตัวกระตุ้นหรือเสริมหรือสนับสนุนเท่านั้น
- 2) กิจกรรมต้องเริ่มจากพื้นฐานของชุมชน วิถีชีวิตที่ดำรงอยู่ในชุมชน การยึดเยี่ยกิจกรรมจากภายนอกจะไม่นำไปสู่การมีส่วนร่วมอย่างแท้จริง เป็นการทำลายศักยภาพขาดความมั่นใจในตนเอง
- 3) การกระจายและสื่อสารข้อมูลข่าวสารเพื่อพัฒนาการรับรู้ เพื่อเพิ่มขีดความสามารถในการแก้ปัญหา

การดำเนินการดังกล่าวต้องอยู่บนฐานของความเข้าใจอันอุดมสมบูรณ์เกี่ยวกับวัฒนธรรมระบบความคิด ค่านิยมของชุมชน ตลอดจนมาตรฐานพฤติกรรมที่แตกต่างกันระหว่างสังคมชนบทกับสังคมเมือง

นิรันดร์ จงวุฒิเวทย์ (2527) ได้กล่าวถึงปัจจัยที่มีผลต่อการมีส่วนร่วมได้แก่

- 1) ความศรัทธาที่มีต่อความเชื่อถือบุคคลสำคัญและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ทำให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการทำกิจกรรมต่างๆ

2) ความเกรงในที่มีต่อบุคคลที่เคารพนับถือหรือมีเกียรติยศ ตำแหน่ง ทำให้ประชาชนเกิดความเกรงใจที่จะมีส่วนร่วมด้วย

3) การมีอำนาจบังคับที่เกิดจากบุคคลที่มีอำนาจเหนือกว่าทำให้ประชาชนถูกบีบบังคับให้มีส่วนร่วมในการกระทำต่างๆ

คณะกรรมการบริหารเพื่อประสานงานเฉพาะกิจในการพัฒนาชนบทขององค์การสหประชาชาติได้ให้ความหมายของการมีส่วนร่วมว่าเป็น ความมานะพยายามร่วมกันของบุคคลที่เกี่ยวข้อง

ไพรัตน์ เชชะรินทร์ (2527) กล่าวถึงการเริ่มต้นกิจกรรมต้องอาศัยผู้นำชุมชน หมายถึงผู้นำตามธรรมชาติที่ชาวบ้านเคารพนับถือ ผู้นำทางศาสนา ผู้นำที่ได้รับการเลือกตั้ง หรือแต่งตั้งจากราชการ เพื่อเป็นผู้บุกเบิกและชักนำชาวบ้านต่อไป ผู้นำชุมชนโดยทั่วไปจะสามารถปรับทัศนคติและการยอมรับสิ่งใหม่ๆ ได้เร็วกล่าวและเป็นผู้ที่ชาวบ้านมีศรัทธาในตัวอยู่แล้ว การเริ่มต้นจากผู้นำจึงไปได้เร็วกว่าและได้รับการยอมรับมากกว่าประชาชนทั่วไป รูปแบบและประเภทการมีส่วนร่วมได้แก่ องค์การที่ประชาชนจัดตั้งอย่างไม่เป็นทางการ องค์การที่ประชาชนจัดตั้งอย่างเป็นทางการและตัวแทนหรือบุคคลหรือตัวแทนองค์การเอกชนเข้าร่วมเป็นคณะกรรมการ

อรพินท์ สพิโชคชัย (2538) ได้กล่าวถึงความหมายของการมีส่วนร่วมอย่างกว้างๆ คือ การเข้าร่วมในกิจกรรมการพัฒนาต่างๆของชุมชนโดยตรง การมีส่วนร่วมของสมาชิกผู้ที่มีส่วนได้ส่วนเสียในชุมชนหรือประชาชน ในการที่เข้าร่วมมีบทบาทในการดำเนินงานพัฒนาของภาครัฐเป็นลักษณะการมีส่วนร่วมอย่างหนึ่ง

อคิน รพีพัฒน์ (2527) ได้กล่าวถึงลักษณะการมีส่วนร่วมของชุมชนได้แก่

1) รูปแบบของการมีส่วนร่วม เช่น การมีส่วนร่วมทำกิจกรรมเพราะเกรงใจ ถูกบังคับเต็มใจ เห็นประโยชน์ระยะยาวแก่ตนและชุมชน

2) ระดับการมีส่วนร่วมได้แก่

- การค้นหาปัญหา สาเหตุของปัญหา ตลอดจนแนวทางแก้ไข
- การตัดสินใจเลือกแนวทางและวางแผนพัฒนาแก้ไขปัญหา
- การปฏิบัติงานในกิจกรรมการพัฒนาตามแผน
- การประเมินผลงานกิจกรรมการพัฒนา

Norman Uphoff (อ้างใน อคิน รพีพัฒน์, 2527) ได้แบ่งชนิดของการมีส่วนร่วม 4 ชนิดได้แก่

1) การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ (Decision Making) เป็นการริเริ่มตัดสินใจ การดำเนินการตัดสินใจและการตัดสินใจลงมือปฏิบัติการ

2) การมีส่วนร่วมปฏิบัติการ (Implementation) การมีส่วนร่วมในการดำเนินกิจกรรม การสนับสนุนทรัพยากร การบริหาร การประสานงานและการร่วมมือ

3) การมีส่วนร่วมในผลประโยชน์หรือผลที่เกิดขึ้นตามมา (Benefits) ไม่ว่าจะเป็นผลประโยชน์ด้านบวกหรืออาจเป็นด้านลบ ได้แก่ ผลประโยชน์ด้านวัตถุ สิ่งของ สังคมและตัวบุคคล

4) การมีส่วนร่วมในการประเมินผล (Evaluation) เป็นการเข้าร่วมในการควบคุมและตรวจสอบการดำเนินกิจกรรมทั้งหมด

สรุป การมีส่วนร่วมหมายถึง การเข้าร่วมในการจัดการแหล่งท่องเที่ยวของตนเองด้วยความเต็มใจ ประชาชนในชุมชนสามารถใช้ประโยชน์และได้รับผลประโยชน์จากการจัดการแหล่งท่องเที่ยวโดยตรง ทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อม โดยอำนาจการตัดสินใจทั้งหมดต้องอยู่ที่ประชาชนในชุมชน ตั้งแต่การรับรู้ข้อมูลข่าวสาร เพื่อให้เกิดความรู้ความเข้าใจ อันนำไปสู่ การตัดสินใจ การวางแผน การปฏิบัติ การติดตามและแนะนำ การได้รับประโยชน์จากการจัดการแหล่งท่องเที่ยวในชุมชน

8. เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

โครงการพัฒนาที่สูงไทย-เยอรมัน(2540) ได้ศึกษาศักยภาพชุมชนกับการดำเนินธุรกิจการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ พบว่าการจัดการต้องอยู่บนพื้นฐานของวัฒนธรรมชุมชน การพึ่งตนเองและเคารพในสิ่งแวดล้อม การสร้างอาชีพเสริมการสร้างเครือข่ายแลกเปลี่ยนความรู้กับชุมชนที่ประสบผลในการจัดทำเป็นหมู่บ้านท่องเที่ยว รวมถึงการสร้างความรู้ความเข้าใจให้กับประชาชนมัคคุเทศก์และการร่วมงานกับภาครัฐ

ถวิล กัลยาณพิเศษ (2538) ได้ศึกษาถึงการวิเคราะห์ศักยภาพการท่องเที่ยวในชุมชนชนบทวิธีที่จะทำให้ชุมชนมีศักยภาพสูง คือ ชุมชนให้ความสำคัญกับการรวมกลุ่ม โดยอาศัยพื้นฐานด้านอาชีพเสริมเป็นหลักในการรวบรวม กระบวนการพึ่งตนเองคือการนำนโยบายของรัฐบาลปฏิบัติควบคู่กับความเชื่อในด้านผลเสียของการทำลายสิ่งแวดล้อม การปรับตัวของชุมชนมีการผสมผสานนโยบายรัฐกับภูมิปัญญาชุมชน การให้ความสำคัญกับการศึกษา ในด้านสังคมมีการอาศัยระบบเครือข่ายในการจัดตลาดทางสังคม การพึ่งตนเองประสบผลได้มาจากการสามารถพึ่งตนเองด้านเศรษฐกิจได้ โดยการรวมใจกัน แต่การต่อรองมีน้อยเพราะเครือข่ายระหว่างชุมชนยังไม่มี ปัจจัยที่มีผลต่อการพึ่งตนเองคือวัฒนธรรม ความเชื่อที่เหมือนเดิม แต่วัฒนธรรมด้านทุนนิยมเน้นเพื่อเศรษฐกิจมากขึ้น อีกปัจจัยหนึ่งคือ ผู้นำชุมชนที่สามารถชักนำให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมโดยสมัครใจ

รัชชัช รัตนช้อน (2542) ศึกษาถึงการจัดการแหล่งท่องเที่ยวเชิงนิเวศบนพื้นที่สูง พบว่าการจัดการแหล่งท่องเที่ยวของชุมชนที่อยู่บนพื้นฐานของวัฒนธรรมชุมชนในด้านระบบคุณค่า ระบบการผลิต และระบบความสัมพันธ์แบบดั้งเดิมที่เคยได้ปฏิบัติกันมา ทำให้ชุมชนสามารถร่วมกันจัดทำการท่องเที่ยวเชิงนิเวศขึ้นมาได้ และทำให้ชุมชนได้เกิดการเรียนรู้ในการจัดการท่องเที่ยวอย่างสัมพันธ์กันกับวัฒนธรรมชุมชน

นรินทร์ชัย พัฒนพงศา (2533) ได้ศึกษาถึงการมีส่วนร่วมและได้ให้ความหมายของการมีส่วนร่วมทั้งอย่างกว้างและเฉพาะเจาะจง การมีส่วนร่วมมีส่วนช่วยเหลือโดยสมัครใจ กระบวนการตัดสินใจและการดำเนินการ การรับผลประโยชน์จากโครงการ ประชาชนมีสิทธิและหน้าที่ในการจัดการ เป็นผู้ริเริ่มและใช้ความพยายามและความเป็นตัวของตัวเองเข้าไปดำเนินการ โดยกลุ่มจะมีส่วนสำคัญในการดำเนินการ

นิธิ เอียวศรีวงศ์ (2538) ได้กล่าวถึงวัฒนธรรมชุมชนกับการท่องเที่ยวว่า วัฒนธรรมชุมชนมีฐานการผลิตเพื่อเลี้ยงตัวเอง เพื่อความพออยู่พอกิน แต่การท่องเที่ยวทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงภายในชุมชน โดยรัฐ นักท่องเที่ยวและนักธุรกิจการท่องเที่ยว เกิดการเปลี่ยนการใช้ทรัพยากรภายในชุมชนมาเป็นการใช้เพื่อตอบสนองต่อนักท่องเที่ยว ดังนั้นชุมชนต้องพึ่งพาตนเองให้มากขึ้น เพื่อสร้างอำนาจการต่อรอง การจัดการแหล่งท่องเที่ยวของคนในลักษณะการท่องเที่ยวสีเขียวโดยอาศัยวัฒนธรรมชุมชนในการจัดการท่องเที่ยว

บุษกร พรหมมาโนช (2541) ได้เสนอแนวความคิดเรื่อง “กระบวนการทัศน์ใหม่การท่องเที่ยวไทยและได้แบ่งลักษณะของชุมชนได้แก่ ชุมชนท้องถิ่น คือชุมชนที่อาศัยอยู่ร่วมกันเป็นหมู่บ้าน ย่านตำบล เป็นต้น ชุมชนที่ไม่ใช่ชุมชนท้องถิ่น คือ ชุมชนที่ไม่ได้อาศัยอยู่ที่เดียวกัน แต่มีความคิดต้องกันมีความประสงค์หรือความสนใจในสิ่งเดียวกัน

หลักในการสร้างกระบวนการทัศน์ใหม่ที่ชุมชนจะสามารถสร้างได้คือ ต้องมีเงื่อนไขและโอกาสให้ชุมชนท้องถิ่นได้กระทำ ได้แก่การเมืองให้อำนาจท้องถิ่น การให้บทบาทกับสื่อมวลชนท้องถิ่นเสนอข่าว ประชาสัมพันธ์ ชุมชนต้องมีแนวทางที่ชัดเจนในการส่งเสริมการท่องเที่ยวของท้องถิ่นให้ยั่งยืน ไม่ทำลายรากฐานชีวิต ทั้งทรัพยากรธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม และวัฒนธรรมของคนที่เป็นเจ้าของสถานที่ การรักษาคุณระหว่างคุณภาพชีวิตของคนในท้องถิ่นกับรายได้จากการท่องเที่ยว ไม่เกิดการพัฒนาการท่องเที่ยวเกินขีดจำกัด โดยมุ่งหวังแต่รายได้จนทำลายรากฐานของท้องถิ่นคน ทั้งวิถี วัฒนธรรม และภูมิปัญญาท้องถิ่น ช่วยกันพัฒนาและรักษาเอกลักษณ์ท้องถิ่น ความรู้เรื่องการจัดการ การทำการตลาด ตลอดจนประชาสัมพันธ์อาจอาศัยชุมชนนอกท้องถิ่น เช่น สถาบันการศึกษา

ประเสริฐ รักไทยดี (2539) ได้วิจัยและพบว่าคุณภาพชีวิตของประชาชนในพื้นที่พัฒนาเป็นแหล่งท่องเที่ยวขึ้น ต้องให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการดำเนินโครงการทางการท่องเที่ยวในรูปแบบต่างๆ ตั้งแต่การวางแผนโครงการ ประชาชนต้องพึงพอใจ เกิดความภาคภูมิใจจากการเปลี่ยนแปลงเข้าสู่การพัฒนาการท่องเที่ยว โดยอาศัยความร่วมมือกับทางภาครัฐและเอกชน

ปรีชา วรรณฤทธิ์ (2539) ได้ศึกษากระบวนการตัดสินใจขององค์กรประชาชนในการจัดการกิจกรรมของชุมชนพบว่า กลุ่มองค์กรที่ถูกจัดตั้งขึ้นเองตามธรรมชาติ โดยมีประธานซึ่งเป็นผู้นำชุมชนมีบทบาทเป็นผู้รวบรวมปัญหาและร่วมกันในการจัดการปัญหา โดยอาศัยกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันของคนในชุมชนในการแลกเปลี่ยน ทำให้เกิดการตัดสินใจในการดำเนินกิจกรรมได้ดี กลุ่มองค์กรที่มีบุคคลภายนอกชุมชนริเริ่มจัดตั้ง แต่ไม่มีบทบาทเกี่ยวข้องในการดำเนินงานแต่อย่างใด ทำให้ประชาชนในชุมชนสามารถจัดกิจกรรมเองและตัดสินใจเองได้ อย่างไรก็ตามถ้าอำนาจในการตัดสินใจอยู่ที่ส่วนกลางหรือบุคคลภายนอกชุมชนเป็นผู้จัดการ สมาชิกไม่มีส่วนร่วมในกระบวนการตัดสินใจ ไม่ก่อให้เกิดการเรียนรู้ร่วมกันและการดำเนินงานของกิจกรรมไม่ก่อให้เกิดผลประโยชน์ต่อคนในชุมชน ผู้ที่ได้รับผลประโยชน์เป็นบุคคลภายนอกและผู้นำองค์กรไม่ใช่คนในชุมชน

พจนา สวนศรี (2539) กล่าวว่าจัดการการท่องเที่ยวโดยการมีส่วนร่วมของประชาชนเป็นมิติของการพัฒนาแบบยั่งยืนในด้าน

- สิ่งแวดล้อม ก่อให้เกิดการเรียนรู้และร่วมมือกันในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมและทรัพยากร รวมทั้งจำกัดให้เกิดผลกระทบด้านสิ่งแวดล้อมให้น้อยที่สุด
- การเมือง เป็นการให้ความสำคัญกับประชาชนระดับต่าง โดยการสร้างกระบวนการวางแผนและการตัดสินใจในการจัดการท่องเที่ยวของชุมชน
- ด้านสังคมและวัฒนธรรม เป็นการแลกเปลี่ยน การเรียนรู้ของกลุ่ม คนที่ต่างวัฒนธรรม เพื่อเพิ่มความเข้าใจและตระหนักในคุณค่าของวัฒนธรรมท้องถิ่น รวมถึงการรับรู้เกี่ยวกับวัฒนธรรมเมืองที่เติบโตจนไร้ราก

- ด้านเศรษฐกิจ นำไปสู่การกระจายรายได้และผลกำไรที่เกิดจากการท่องเที่ยวให้เกิดกับชุมชนอย่างแท้จริง ดังนั้น ประชาชนในพื้นที่เป็นปัจจัยหลักในการพัฒนาและควบคุมการเติบโตของการท่องเที่ยวในพื้นที่ของตนเอง ภายใต้มิติที่ไม่ขัดแย้งกับการรักษาทรัพยากรธรรมชาติ

มนตรี กรรพุมมาลย์ (2533) กล่าวว่าปัจจัยที่ทำให้การรวมตัวประสบความสำเร็จคือ กลุ่มต้องมีความคิดริเริ่ม ความต้องการ ความสนใจร่วมกันอย่างจริงจัง ความสัมพันธ์อันดีงามของคนในชุมชน การมีผลประโยชน์ร่วมกัน ความไว้วางใจกัน ผู้นำกลุ่มมีความสามารถเป็นนักประสานงานที่ดี ทำให้สมาชิกเกิดความศรัทธา ความสามัคคีของกลุ่ม รวมถึงการสืบทอดและ

การถ่ายทอดความรู้ เพื่อให้บุคคลได้เข้าร่วมเป็นสมาชิกกลุ่มด้วยความสนใจและการเข้าร่วมกิจกรรมอย่างต่อเนื่อง

ยวดี สิทธิพาที (2527) ได้ศึกษาปัจจัยที่มีผลต่อการมีส่วนร่วมของประชาชน พบว่าเกิดจากความเชื่อ ประเพณี ค่านิยม เป้าประสงค์ ความคาดหวัง ผลตอบแทน ความพอใจ ข้อเสนอแนะ แรงเสริม การสนับสนุน โอกาส ความสามารถเฉพาะตัว การถ่ายทอดความรู้แก่นักท่องเที่ยว การรู้ปัญหาที่เกิดขึ้น

รัชนิกร เศรษฐโชติ (อ้างใน นภาพร มุลมั่ง, 2539) ศึกษาปัจจัยที่มีผลต่อการรวมตัวกันของชาวบ้านพบว่าประโยชน์ด้านเศรษฐกิจ ได้แก่เงินทุน ความรู้ในการประกอบอาชีพ รายได้ ที่เพิ่มขึ้นและการช่วยเหลือด้านการตลาด อีกประการหนึ่งคือประโยชน์ด้านสังคม ได้แก่เกียรติยศ ความสัมพันธ์อันดีระหว่างเพื่อนสมาชิกในกลุ่มและระหว่างสมาชิกกับเจ้าหน้าที่

เรไร สืบสุข และคณะ (2523) ได้ศึกษาพบว่าชาวไทยทรงดำมีความเชื่อเกี่ยวกับผี โดยเฉพาะ "แดน" หรือผีฟ้า ผู้เป็นเทพสูงสุดตามความเชื่อ และการยึดถือระเบียบปฏิบัติในผีบรรพบุรุษ ค่านิยมของไทยทรงดำที่ได้สอดแทรกในงานวรรณกรรมพื้นบ้านเกี่ยวกับ ความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ความกตัญญูกตเวที ความขยันหมั่นเพียร ความประหยัด และความสามัคคี การจัดระเบียบทางสังคมได้นั้นหลักประชาธิปไตย มีการทำงานแบบรวมกลุ่ม รวมถึงความเชื่อต่างๆ เป็นหลักในการจัดระเบียบทางสังคม

สมชาย สนั่นเมือง (2541) ศึกษาถึงชุมชนท้องถิ่นกับการมีส่วนร่วมในการพัฒนาการท่องเที่ยว พบว่าความเกี่ยวข้องของชุมชนกับการท่องเที่ยวสามารถกำหนดได้ใน 2 ลักษณะคือผลประโยชน์ที่ชุมชนได้รับและผลกระทบที่จะเกิดขึ้นกับชุมชน ฉะนั้น การมีส่วนร่วมของชุมชนในการท่องเที่ยวเป็นสิ่งจำเป็น ตั้งแต่การเตรียมการจัดการ การวางแผน การควบคุมดูแล การใช้ทรัพยากร การมีส่วนร่วมในการบริการและการได้รับประโยชน์จากการบริการโดยชุมชน ซึ่งจะต่อตระหนักถึงความสำคัญของทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม ทั้งนี้การใช้ประโยชน์จากแหล่งท่องเที่ยวจะต้องไม่ทำลายสิ่งแวดล้อม ประการสำคัญคือ การมีส่วนร่วมที่ดี ต้องให้ความสำคัญในการรวมกลุ่มมากกว่าส่วนบุคคล

สุจินต์ ดาววีระกุล (2527) ได้ศึกษาปัจจัยที่มีผลต่อการมีส่วนร่วมของประชาชนในชุมชน พบว่าส่วนใหญ่มีส่วนร่วมในระดับของการรวมเป็นกลุ่ม การลงมือปฏิบัติมากกว่าการเข้าไปมีส่วนร่วมในระดับของการแสดงความคิดเห็น และรับผิดชอบในการดำเนินงาน การให้ความสำคัญต่อประชาชนในหมู่บ้านจะทำให้ประชาชนรู้สึกกระตือรือร้น อยากเข้าร่วมในกิจกรรมหมู่บ้านและการได้รับแรงงูจจากอิทธิพลภายนอก

สุดแคน วิสุทธิลักษณ์ (2534) ได้ศึกษาการเปลี่ยนแปลงในรูปแบบของการผลิตผ้าพื้นเมือง พบว่ามีความเปลี่ยนแปลง ทั้งด้านกระบวนการผลิต ผู้ผลิต รูปแบบ ลวดลายและกลุ่มผู้บริโภค รวมถึงความหมายที่ชุมชนมีต่อผ้าได้เกิดการเปลี่ยนแปลงด้วย ซึ่งคนในชุมชนมีบทบาทต่อการเปลี่ยนแปลงเพื่อให้สอดคล้องกันกับความต้องการของผู้บริโภคภายนอก อย่างไรก็ตาม ชุมชนเองก็ได้พยายามรักษารูปลักษณะของชุมชนไว้ไม่ให้เกิดการเปลี่ยนแปลงไปจนหมด

สุทธิชัย อบอุ่น (2540) ได้ศึกษาถึงศักยภาพของชุมชนท้องถิ่นในการส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ พบว่าปัจจัยที่มีความสัมพันธ์กับระดับศักยภาพในการส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงนิเวศได้แก่ปัจจัยส่วนบุคคล ปัจจัยภายในชุมชน และปัจจัยด้านสถานการณ์แวดล้อม และพบว่ากลุ่มตัวอย่างที่มีความรู้ความเข้าใจด้านการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ มีการบริหารและการมีส่วนร่วมระหว่างเครือข่ายทางการท่องเที่ยวกับชุมชนและรัฐ มีศักยภาพมากกว่ากลุ่มที่ไม่มีความรู้ความเข้าใจด้านการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ ขาดการบริหาร ขาดการวางแผนรองรับการท่องเที่ยวและไม่ได้มีส่วนร่วมระหว่างเครือข่ายทางการท่องเที่ยวทั้งจากชุมชนและรัฐ

สุมิตร ปิติพัฒน์ และเสมอชัย พูลสุวรรณ (2540) ศึกษาเรื่องพลวัตของระบบวัฒนธรรมไทยทรงดำ พบว่าลักษณะดั้งเดิมของไทยทรงดำบางอย่างสูญหายไปอย่างรวดเร็วคือ การแต่งกายในชีวิตประจำวัน ทรงผม และลักษณะทางกายภาพของบ้านเรือน รองลงมาคือภาษาพูดและพิธีกรรมเกี่ยวกับชีวิตส่วนบุคคล สิ่งที่เปลี่ยนแปลงได้ยากที่สุดคือ พิธีกรรมที่เกี่ยวข้องโดยตรงกับเครือข่ายความสัมพันธ์ทางวัฒนธรรม และทำให้เกิดการสร้างวัฒนธรรมใหม่ที่พัฒนาจากวัฒนธรรมเดิม ได้แก่การรวมญาติไทยทรงดำในช่วงเดือนเมษายน

นิศรา สามารด (2543) ได้ศึกษาเรื่องการมีส่วนร่วมของชุมชนท้องถิ่นในการจัดการแหล่งท่องเที่ยวเชิงนิเวศ พบว่าลักษณะของการเกิดกลุ่มในการจัดการมี 3 แบบคือ รูปแบบที่เกิดจากความต้องการของชุมชนเอง เกิดขึ้นตามภารกิจขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นและจากแรงกระตุ้นของภาครัฐ เพื่อตอบสนองนโยบาย ชุมชนมีการตัดสินใจเกี่ยวกับการท่องเที่ยวของชุมชน โดยการรวมตัวเป็นกลุ่ม/องค์กร ซึ่งต้องมีความสอดคล้องกับสมาชิกกลุ่ม การปฏิบัติงาน การแบ่งภาระหน้าที่และการอาศัยทุนทางสังคมที่มีอยู่ในชุมชนในการจัดการ

อรทัย อาจอ่ำ (2531) ได้ศึกษาวิถีชีวิตและกระบวนการพัฒนาสู่การพึ่งพาตนเองพบว่าการพึ่งพาตนเองของชุมชนนั้นต้องมาจากการระดมกำลังเพื่อให้เกิดการรวมกลุ่ม บุคคลหรือผู้นำที่สามารถช่วยเหลือตนเองในระดับปัจเจกบุคคล สามารถเปลี่ยนแปลงแผนการผลิตได้สำเร็จและเป็นแบบอย่างให้กับชาวบ้านอื่นๆ ซึ่งนำไปสู่การรวมกลุ่มเพื่อการแก้ไขปัญหาาร่วมกัน โดยให้ความสำคัญกับกระบวนการพัฒนาเพื่อให้เกิดผลผลิตที่มั่นคง การคำนึงถึงความเป็นจริง การเคารพในวิถีชีวิตและภูมิปัญญาของประชาชน อย่างไรก็ตาม การพึ่งตนเองจำเป็นต้องอาศัยการสนับสนุน

ทางการเงินหรือความช่วยเหลือบางประการจากองค์กรที่เกี่ยวข้อง แต่จะไม่ใช่ผู้ที่เข้าไปแสดงบทบาทในการดำเนินกิจกรรมของชุมชน

อัญชฎี อินทริยงค์ (2534) ได้ศึกษาและพบว่ามีความแตกต่างระหว่างกลุ่มที่อยู่ในศูนย์กลางการท่องเที่ยวกับกลุ่มที่อยู่นอกเขตการท่องเที่ยว ซึ่งความแตกต่างที่เห็นได้ชัดเจนคือเศรษฐกิจของชุมชน ได้แก่ การประกอบอาชีพรอง รายได้ครัวเรือนและฐานะของครัวเรือน แต่ปัจจัยด้านสังคมและวัฒนธรรมไม่พบว่ามีความแตกต่างเพราะมีการเข้าร่วมกิจกรรมด้านวัฒนธรรม

อาคม พัทธยะและคนอื่นๆ (2533) ได้วิจัยและพบว่าการศึกษาและการขยายตัวของการท่องเที่ยวทำให้เกิดผลกระทบต่อวิถีการผลิตที่มีความหลากหลาย และรูปแบบของการบริโภคเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ทางสังคมของคนในชุมชนเกิดความเห็นแก่ตัว ขาดความเคารพตามสถานภาพและลำดับอาวุโส การรวมกลุ่มกันเป็นไปเพื่อผลประโยชน์เฉพาะกลุ่มและเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ไม่พึงประสงค์ การนำเอาวัฒนธรรมประเพณีมาเป็นสินค้าทางการท่องเที่ยวไม่คงเหลือรูปแบบเดิม รวมถึงการสร้างประเพณีและวัฒนธรรมใหม่เพื่อผลประโยชน์ ลักษณะทางกายภาพและสิ่งแวดล้อมถูกใช้ประโยชน์ โดยไม่ได้คำนึงถึงขีดความสามารถในการรองรับและสืบบทบาทหน้าที่เพื่อมุ่งเสนอให้กับนักท่องเที่ยวมากเกินไป

อุดมศักดิ์ วงศ์พันธุ์ (2541) ได้ศึกษาศักยภาพของชุมชนชนบทในการพึ่งตนเองด้านเศรษฐกิจ พบว่าเกิดจากกลไกและเงื่อนไขการพึ่งตนเองทางสังคม ได้แก่ เครือญาติ กลุ่มของเพื่อนบ้านและผู้นำ ทางวัฒนธรรมได้แก่ระบบความเชื่อ ภูมิปัญญาของชุมชนและกลไกด้านการศึกษา ได้แก่ พ่อแม่ ผู้อาวุโส ครูและเพื่อนที่ทำให้เกิดการสืบทอดและแลกเปลี่ยนความรู้ คุณค่าและความเชื่อ เงื่อนไข ได้แก่ ความเป็นเครือญาติ เพื่อนบ้าน ความเชื่อและภูมิปัญญา การพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจของชุมชนเป็นการผสมผสานระหว่างวัฒนธรรมชุมชนและวัฒนธรรมทุนนิยม

9. กรอบแนวคิดในการศึกษา

การศึกษานี้ มีวัตถุประสงค์ในการศึกษาศักยภาพของชุมชนในการจัดการแหล่งท่องเที่ยว และปัจจัยที่มีผลทำให้ชุมชนเกิดศักยภาพในการจัดการแหล่งท่องเที่ยว พื้นที่ในการศึกษานี้คือบ้านเขาย้อย หมู่ 5 ตำบลเขาย้อย อำเภอเขาย้อย จังหวัดเพชรบุรี ซึ่งเป็นชุมชนที่มีชาวไทยทรงดำอาศัยอยู่ ดังนั้นกรอบแนวคิดในการศึกษาหลักจึงเกี่ยวข้องกับวัฒนธรรมชุมชนไทยทรงดำ การพึ่งพาตนเองของชุมชนและการมีส่วนร่วมของประชาชนที่ทำให้ชุมชนเกิดศักยภาพของชุมชนไทยทรงดำที่ดำรงอยู่ได้นั้น มีผลต่อการจัดการแหล่งท่องเที่ยวของชุมชนอย่างไร ภายหลังจากที่ชุมชนได้พัฒนาเป็นแหล่งท่องเที่ยว การจัดการแหล่งท่องเที่ยวของชุมชนมีหน่วยงานของรัฐและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องอย่างไร

กรอบแนวคิดในการศึกษา

